

RIMANTAS MIKNYS

„STUDIA Z HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO”
(„Lietuvių atgimimo istorijos studijos”, t. 1–14, Vilnius 1990)

Studia są wydawnictwem seryjnym i ukazują się od 8 lat. Początkowo kolegium redakcyjne tworzyło 5 badaczy: Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla. W 1993 r. (t. 5) do kolegium wszedł Giedrius Subačius, w 1994 (t. 7) — Česlovas Laurinavičius i Vladas Sirutavičius, w 1996 (t. 8) Raimundas Lopata i Darius Staliūnas (t. 13). Od 1993 r. redaktorem naczelnym Studiów jest Egidijus Motieka. Kolegium redakcyjne opuścili: w 1996 (t. 8) Egidijus Aleksandravičius i Rimantas Miknys w 1997 r. (t. 14).

Pierwszy tomik Studiów zawierał założenia programowe serii. Miały się tu mieścić problemy i szeroka tematyka związana z litewskim odrodzeniem narodowym. Miano sięgać po studia interdyscyplinarne, wprowadzać do naukowego obiegu nowe materiały źródłowe.

Struktura tomów została podzielona na działy: artykułów, dyskusji, publikacje źródeł. Od t. 3 zamieszcza się streszczenia w językach polskim i angielskim, zaś od t. 4 także i w niemieckim oraz uzupełniono strukturę o dział recenzji, indeks osobowy i geograficzny. Od t. 5 publikuje się krótkie notki o autorach.

Poszczególne tomy poświęcone są jednemu zagadnieniu wiodącemu. Ze zrozumiałych względów w niniejszym omówieniu zamieszczamy jedynie ogólną charakterystykę serii.

T. 1 (1990 r.) zatytułowano „Tautinės sąvimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos” (Budziciele świadomości narodowej: od jednostki do partii). Tom zawiera artykuły poświęcone analizie działalności Kazimierza Kontrimasa, Szymona Daukantasa, Adama H. Kirkora, Piotra Vileišisa, Salomona Banaitisa na niwie odrodzenia narodu litewskiego oraz partii demokratycznej narodowców litewskich. Tom zawiera pokłosie dyskusji nt. pojęcia „litewskiego odrodzenia narodowego”, jego koncepcji (E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, Darius Kuolys, Vytautas Radžvilas, Arvydas Šliogeris, A. Tyla). Za istotę owego odrodzenia uznano dążenie do samodzielnego kształtowania swoich losów, obronę tożsamości narodowej, krzewienie własnej kultury litewskiej i litewskojęzycznej kultury.

T. 2 (1991) — „Blaivybės Lietuvoje XIX a.” (Trzeźwość na Litwie w XIX w.) — jest monografią, w której autor E. Aleksandravičius omówił ruch trzeźwości jako zjawisko wiążące się z procesem odrodzenia litewskiego.

T. 3 (1991) — „Lietuvos valstybės idėja XIX–XX a.pr.” (Idea państwa litewskiego w XIX–pocz. XX w.) traktuje o genezie idei niepodległości Litwy współczesnej. Publikowane w tomie artykuły, materiały źródłowe i dyskusja wykazują, iż w politycznej historii Litwy w okresie 1795–1918 dają się wyodrębnić dwa okresy z cezurą roku 1863.

W walce wyzwolenczej do 1863 r. przewodziła szlachta litewska. Nie ma wątpliwości, że pomiędzy nią i szlachtą polską istniała wspólnota etnopolitycznego względnie metaetno-

politycznego charakteru. Jednocześnie zaś, szlachta miała (własne) niezależne cele polityczne. Po powstaniu styczniowym, w sytuacji rozwoju odrodzenia narodu litewskiego, jako siła polityczna wystąpiła inteligencja litewska wywodząca się z ludu. Jej polityczna orientacja już nie miała związków z polskim ruchem narodowym. Szlachta litewska pod wpływem brutalnej rusyfikacji, polonizowała się i większa jej część orientowała się politycznie ku Polsce. Poszukiwanie form państwowości Litwy wytyczyła deklaracja niepodległości Litwy z 1918 r. i są znane różne projekty modelu państwa litewskiego.

Vladas Sirutavičius zwraca uwagę na projekty konstytucyjne Litwy autorstwa Michała K. Ogińskiego z lat 1811–1812. Zdaniem Sirutavičiusa, na początku XIX w. w środowisku szlacheckim, a szczególnie wśród arystokracji litewskiej, była żywotna idea WKsL. Ogiński i jego współpracownicy zamierzali zrealizować tę ideę uzyskując autonomię polityczną dla Litwy w składzie imperium rosyjskiego. Tym samym magnaci Litwy traktowali przyszłą autonomię WKsL jako ważny etap na drodze do odbudowania państwowości Litwy i Polski.

Badania Egidijusa Aleksandravičiusa nad „Powstaniem styczniowym i programem politycznym litewskiego ruchu narodowego” wykazały, że w tym okresie postępowe społeczeństwo litewskie rozwijało ideę państwa litewskiego połączonego z Polską i Ukrainą, ideę, która odbiegała od koncepcji nowoczesnego niepodległego państwa litewskiego. Tej tezie nie zaprzecza Dawid Fajnhauz, który opisuje oryginalną instytucję podziemnego państwa zrodzonego w dobie powstania styczniowego. Akcentuje on symboliczną funkcję, którą spełniała powstańcza instytucja polityczna dla zachowania idei państwowości Litwy i utrwaleńa ideałów walki przeciw aneksji dokonanej przez Rosję.

W dziale dyskusji Vanda Sruogienė oponuje przeciw tezie Vincasa Trumpy negującej zasadność uznawania litewskich dążeń państwowotwórczych za kontynuację idei WKsL, polemizując z poglądem, że były one obce szlachcie litewskiej i duchowieństwu, które dążyło wprawdzie do uzyskania niepodległości Polski, traktując myśl niepodległościową jako swoisty rezultat konfliktu litewsko–polskiego.

Arunas Vyšniauskas, R. Miknys, Arvydas Gaidys, E. Motieka, R. Lopata, Č. Laurinavičius poddają analizie rozwój myśli i działalność polityczną nakierowaną na realizację modelu narodowego państwa. Akcentują, iż w latach 1904–1905 w środowisku inteligencji demokratycznej Wilna podjęto próbę analizy zagadnienia autonomii administracyjno–politycznej Litwy w składzie rosyjskiego imperium. Przedstawiciele narodowości polskiej, białoruskiej oraz żydowskiej, mając na względzie złożoność sytuacji i wzajemne oddziaływanie czynników historycznego, kulturalnego i ekonomicznego na ziemiach byłego WKsL, opowiedzieli się za autonomią historyczno–geograficzną Litwy, tymczasem Litwini, przywódcy ruchu narodowego — za zasadą etnograficzną. Pierwsi, projektując przyszłość Litwy kierowali się zasadą obywatelstwa, drudzy zaś — narodowości. Po raz pierwszy przedmiotem oficjalnej dyskusji politycznej stały się dwie, przeciwstawne koncepcje państwowości Litwy: jedna — przystosowana do wymogów okresu modyfikacji dawnych tradycji WKsL, druga — propagująca ideę nowoczesnego narodowego państwa, zapewniająca egzystencję narodu litewskiego. Ta ostatnia zwyciężyła i była realizowana w okresie I wojny światowej.

W dziale publikacji zamieszczono przedruk artykułu Michała Römera z 1935 r. zamieszczony w „Mūsų Rytojus” (Nasze jutro) pt. „Józef Piłsudski. Z powodu śmierci J. Piłsudskiego”. M.in. omawia w nim mało znane aspekty polityki wschodniej J. Piłsudskiego. W dziale publikacji znajdują się: program zjednoczenia litewskiej chrześcijańskiej demokracji (1905–1906 r.), litewskie memorandum do hrabiego S. J. Vitte, premiera Rosji (z listopada 1905 r.), projekty konstytucji litewskich z 1916–1918 r., projekty uchwał rozpatrywanych na Konferencji Litewskiej w Wilnie w dn. 18–20 1917 r.

Swoistym przedłużeniem problematyki jest t. 4 (1993) — „*Liaudis virsta tauta*” (Lud przekształca się w naród). Istotę zagadnienia odzwierciedla opublikowana dyskusja, która jest próbą odpowiedzi na pytanie, czy chłopci litewscy mieli świadomość narodową i od kiedy oraz w jaki sposób się ona wyrażała. Uczestnicy dyskusji: Saulius Pivoras, Leonas Mulevičius, Ingė Lukšaitė, Juratė Kiaupienė i Algirdas Narbutas rozpatrywali problem — czy spadkobiercą WKsL może być naród przekształcony z ludu. Interesujące te problemy rozwijają w artykułach A. Tyla, E. Aleksandravičius, S. Sužiedelis. T. A. Michalski. Antanas Tyla w swym artykule przedstawia zarys demograficznej, ekonomicznej, kulturalnej i politycznej sytuacji litewskich włościan–rolników w latach 1795–1861. W monografii powstałej w latach 70. przeanalizowano cele polityki władz rosyjskich, reformy na wsi i ich wpływ na sytuację chłopów. Omówiono zmiany świadomości chłopów oraz scharakteryzowano ludzi świadomość tę wyrażających i formujących, a więc przywódców chłopskiego oporu wobec władz i administracji dworskiej.

Saulius Sužiedelis przedstawił analizę postaw chłopstwa i politykę Kościoła katolickiego w kwestiach językowych. Egidijus Aleksandravičius na podstawie publicystyki i korespondencji prywatnej końca XIX w. podjął próbę przeglądu, jak w okresie litewskiego odrodzenia pojmowano strukturę społeczną narodu litewskiego. Thomas A. Michalski rozwija mało badany problem kształtowania się poczucia świadomości narodowej emigracji litewskiej w USA. Uwagę poświęcono Szymonowi Daukantasowi (1793–1864), który był prekursorem historii Litwy pisanej w języku litewskim, pionierem ideologii odrodzenia litewskiego. Interesująco wypadło omówienie Zygmantasa Kiaupy nt. zbiorów materiałów *Metryki Litewskiej* zebranych przez Sz. Daukantasa. Podkreślono, iż zbiory te nie zostały opublikowane, lecz udostępnione przez Daukantasa historykom litewskim — Teodorowi Narbutowi, Maciejowi Valančiusowi (Wołonczewskiemu), Szymonowi Stanievičiusowi, Michałowi Balińskiemu, Antoniemu Muchlińskiemu. W tomie zamieszczono przedruk wydanej w 1898 r. w USA książki „*Medžiaga S. Daukanto biografijai*” (Materiały do biografii S. Daukantasa). Zawiera ona wspomnienia o S. Daukantasie, listy, inne materiały archiwalne oraz portret historyka wykonany na podstawie opowiadań świadków. Zwraca uwagę artykuł Elmantasa Meilusa, gdzie na podstawie nowych materiałów archiwalnych oraz monografii Vytautasa Merkysa, (*Simonas Daukantas*, Vilnius 1991) podjął próbę wyjaśnienia, czy litewski krzewiciel oświaty, historyk, S. Daukantas był szlacheckiego czy chłopskiego pochodzenia.

T. 6 (1994) — „*Juozas Čiulda. Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*” (Józef Czudło, Krótkie pomysły o prawidłach gramatycznych języka żmudzkiego) — zawiera artykuły Haliny Karaś, Nijoli Kolytė i Giedriusa Subačiausa przedstawiające J. Czuldę (1796–1861), proboszcza Dorsuniszek, jego gramatykę, opublikowano tekst tej nieznannej gramatyki języka żmudzkiego z połowy XIX w., korespondencję i dokumenty. Tekst gramatyki, korespondencję i dokumenty opracował G. Subačius.

T. 7 (1994) poświęcono tematowi „*Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*” (Odrodzenie narodowe i Kościół katolicki). Aldona Prašmantaitė przedstawiła działalność Wileńskiego Towarzystwa Biblijnego (1816-1826). Vytautas Jogėla omówił warunki polityczne i kulturalne powstania Wileńskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej, stosunek władz Rosji do Kościoła katolickiego. Ieva Šenavičienė przeanalizowała rolę nauk przyrodniczych w systemie kształcenia duchowieństwa na Litwie w XIX w. Edvardas Vidmantas analizując ruch religijno–narodowy na Żmudzi pod koniec XIX w. akcentuje doniosłą rolę katechetów w powstrzymaniu rusyfikacji młodzieży szkolnej i ich uprawosławiania. Jego zdaniem rolę szczególną w ruchu religijnym przypadła urzędowi biskupiemu. Inspirował on ruch religij-

ny i nadawał kierunek obrony Kościoła katolickiego. Darius Staliūnas zauważa, że biskup wileński Edward von Ropp w przededniu rewolucji 1905 r. oraz w jej toku tworząc Konstytucyjną Partię Katolicką Litwy i Białorusi podjął próbę konsolidacji całej ludności ziem b.WKsL. Swym stosunkiem do różnych grup narodowościowych na początku XX w. E. Ropp wyróżniał się wśród duchowieństwa katolickiego diecezji wileńskiej. Wszakże opór nacjonalistów polskich i litewskich uniemożliwił urzeczywistnienie projektu biskupa.

Raimundas Lopata omawiając działalność ks. dra Antanasa Viskantasa (Viskonta, 1877–1940) i jego poglądy polityczne w okresie I wojny światowej stwierdził, że ksiądz był konsekwentnym zwolennikiem koncepcji odrodzenia Litwy historycznej. Zdaniem Juozasa Skiriusa ogłoszony przez Watykan dzień 20 maja 1917 r. w kościołach katolickich „Dniem litewskim”, wobec wcześniejszego obchodzenia „Dnia polskiego”, oznaczał iż Watykan uznał Litwinów i Polaków za odrębne narody. Interesująca jest publikacja fragmentów pamiętnika biskupa żmudzkiego P. Karevičiusa (1861–1945). Obejmuje on okres poprzedzający jego konsekrację na biskupa, ingres, wyjazd i pobyt w Rzymie (1913–1945). Wspomnienia biskupa uzupełniają wiedzę o stosunkach polsko–litewskich. Problematyce litewskości biskupa żmudzkiego M. Valančiusa (Macieja Wołonczewskiego), jego roli w litewskim ruchu odrodzeniowym jest poświęcona publikacja prezentująca dyskusję pomiędzy Juozasem Stakauskasem i Vaclovasem Biržišką na ten temat z lat 1937–1938.

T. 8 (1996) — „Asmuo: tarp tautos ir valstybės” (Jednostka: między narodem a państwem) podjęto tu problem odrodzenia litewskiego narodu przez pryzmat jednostki, która w swej istocie nie jest pozytywna, lecz kontrowersyjna. Kontrowersyjność omawianych jednostek polegała na identyfikacji narodowej, ich stosunku do ruchu odrodzenia narodu litewskiego, stosunku wobec władz rosyjskiego imperium. Zita Medišauskienė w swym artykule dowodzi, iż Adam Honory Kirkor uważał się za Litwina, obywatela WKsL. Jednakże Litwa, jak ją pojmował i odbierał, była przede wszystkim krajem słowiańskim. O takim pojmowaniu Litwy świadczy nie tylko jego działalność praktyczna skierowana ku białoruskiej, bliższej i droższej jego sercu Litwy, lecz w szczególności wizja dawnej Litwy Witoldowej. Reda Griškaitė w artykule „Baron Wasyli von Rotkich — autor mitologii litewskiej” analizuje życie i twórczość szefa żandarmerii wileńskiej — generała, literata, publicysty, dramaturgii, wyrafinowanego tłumiciela powstania styczniowego, który wiele lat poświęcił badaniom mitologii litewskiej. Wynik tej analizy: postać żandarma tylko na pierwszy rzut oka może wydawać się kontrowersyjna. W. Rotkich swoje zamiłowania korelował z interesem państwowym. Grigorij Potaszenko po analizie propozycji Aleksandra Hillferdinga (1831–1872) — rosyjskiego historyka, filologa, działacza politycznego — w kontekście wczesnych idei słowianofilskich wysuwa twierdzenie, że ich istota i stosowanie „zasady narodowej” na ziemiach litewskich w latach 60. XIX w. były zbieżne z istotnymi interesami budzącego się narodu litewskiego. Kolejne artykuły pióra E. Motieki, Vilmy Žaltauskaitė, V. Sirutavičiūsa, D. Staliūnasa, R. Miknysa, Alfreda E. Senna, R. Lopaty, C. Laurinavičiūsa, Giedriusa Viliūnasa, poruszają zagadnienie genezy i rozwiązania problemu identyfikacji narodowej, wyboru pomiędzy państwowością tradycyjną (WKsL), a modernistyczno–narodową (polską lub litewską) wśród takich znanych działaczy społecznych i politycznych, jak Jonas Basanavičius, Juozas Tumas–Vaižgantas, Józef Albin Herbaczewski, biskup wileński Edward von Ropp, architekt Antoni Wiwulski, ks. Antoni Wiskont, baron Friedrich von der Ropp, hrabia Alfred Tyszkiewicz, pisarz litewski Fabijonas Neveravičius.

T. 9 (1995), t. 10 (1995), t. 11 (1996), t. 12 (1996), t. 13 (1997) — zawierają prace monograficzne. Raimundas Lopata przedstawił analizę problemu państwowości litewskiej w latach 1914–1918. Rimantas Miknys opublikował monografię poświęconą Demokratycznej

Partii Litwy w latach 1902–1915. Partia owa związana bezpośrednio z odrodzeniem litewskiego narodu jest wdzięcznym polem badawczym nad wieloma aspektami tegoż procesu. Np. ewolucją narodu, konfiguracją społeczną, dążeniami i właściwościami jego kultury, świadomości politycznej. Badania jej rozwoju ujawniają również istotę polityki wobec władz rosyjskich, poglądy na stosunki polsko–litewskie. Egidijus Motieka w swej monografii „Wielki Sejm Wileński w Wilnie 1905 r.”, próbuje ustalić, czym różni się Wielki Sejm Wileński od rewolucji narodowej oraz ogólnego procesu rewolucyjnego 1905 r. w Rosji. Jednocześnie wyjaśnia niektóre specyficzne cechy polityki rosyjskiej na „kresach imperium”, odsłania związki i stosunek nowej państwowości litewskiej (państwa narodowego) do historycznego państwa (WKsL). Vladas Sirutavičius jakby zbacza z tematu zasadniczego i zgłębia wiedzę o społeczeństwie litewskim i jego rozwoju w XIX w., analizując zjawiska marginalne m.in. zjawisko przestępczości. W swej monografii „Przestępczość a społeczeństwo na Litwie w XIX wieku” dokonał rekonstrukcji drogi ewolucji zjawiska przestępczości oraz struktur represyjnych zwracając szczególną uwagę na sytuację powstałą w połowie XIX w. po zniesieniu pańszczyzny. Vytautas Jogela publikuje wyniki badań nad dziejami Wileńskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w latach 1833–1842. Przedstawia obraz kształcenia elit Kościoła katolickiego w skomplikowanym okresie popowstaniowym, ukazuje aspiracje władz rosyjskich oraz ich politykę wobec Kościoła katolickiego, rolę wychowanków Akademii w utrzymaniu katolicyzmu w cesarstwie rosyjskim.

T. 13 poświęcono prawnikowi, publicyście, pierwszemu historykowi litewskiego odrodzenia narodowego, współtwórcy tzw. ideologii krajowej, jednej z najwybitniejszych postaci działających na polu stosunków polsko–litewskich w pierwszej połowie XX w. — Michałowi Römerowi.

Zwraca też uwagę problematyka: Między Litwą historyczną a etnograficzną. Jest to kontynuacja rozważań z tomów 3, 4, 8. Praca Sauliusa Pivorasza stanowi analizę porównawczą roli dwóch wspólnot etnokulturowych — Polaków na Litwie i Niemców na Łotwie w procesach konsolidacji narodowościowej w XIX–pocz. XX w. Dariusz Staliūnas zaprezentował charakterystykę poglądów ideowo–politycznych Tadeusza Wróblewskiego.

Generalnie rzecz ujmując Studia w sposób cząstkowy rozwijają temat zasadniczy: problematykę litewskiego odrodzenia narodowego. W przyszłości projekt badawczy ma być poszerzony o kontekst całego regionu Europy Środkowo–Wschodniej.